

KINGA SCHLESINGER
Warszawa

NACJONALIZM W CZERAZ, DZIŚ I JUTRO

Niedawne trudności z utworzeniem rządu w Belgii ożywiły dyskusję nad strukturą narodową, przynależnością narodową, nacjonaliz-

Adres do korespondencji: schleki@isppan.waw.pl

mem flamandzkim i walońskim. Idea nacjonalizmu przynosi sugestywną odpowiedź na pytanie o tożsamość narodową, ale w dobie globalizacji wydaje się zbyt uproszczona. Masowe migracje i ruchy ludnościowe zmieniają oblicza naszych społeczeństw, które stają się wielokul-

turowe. Pojawiają się nowe zjawiska społeczne, takie jak tożsamości hybrydyczne, kosmopolityczne czy zagraniczne ojczyzny.

W tym kontekście warto zwrócić uwagę na monografię Anthony'ego D. Smitha pt. *Nacjonalizm. Teoria, ideologia, historia*¹. Autor jest brytyjskim socjologiem, był wykładowcą London School of Economics, należy do grona najlepszych znawców nacjonalizmu i etniczności, obok Erica Hobsbawma, Ernesta Gellnera czy Benedicta Andersona. Dorobek naukowy Smitha jest bogaty, składają się nań między innymi: *Nationalism and Modernism* (2001), *The Nation in History* (2000), *Nations and Nationalism in a Global Era* (1995), *National Identity* (1991), *The Ethnic Origins of Nations* (1986).

Książka Smitha ukazała się w brytyjskiej serii „Key Concepts” poświęconej kluczowym pojęciom nauk społecznych. Założeniem serii jest — jak pisze patron jej polskiej edycji w Wydawnictwie Sic! Zygmunt Bauman — wydawanie „monografii związanych, choć ogarniających całość wiedzy o przedmiocie, napisanych przez znakomitych specjalistów, a przejrzyste skonstruowanych i przystępnie wyłożonych”.

Recenzowana monografia składa się z przedmowy, wprowadzenia i sześciu rozdziałów; na końcu umieszczono kilkustronicową głównie anglojęzyczną bibliografię oraz indeks wybranych pojęć i nazwisk. Skoro książka ma za zadanie wprowadzić czytelnika w problematykę nacjonalizmu, Smith stawia w niej pytania klasyczne, ale kluczowe dla dyskusji nad narodami i nacjonalizmem: czym są etnie, narody i nacjonalizm, czy narody są wytworami nacjonalizmu, kiedy powstały narody, czy państwa narodowe i nacjonalizm mogą zaniknąć, czy i jak zmienia się tożsamość narodowa.

W rozdziale pierwszym zatytułowanym „Pojęcia” autor zastanawia się nad znaczeniem nacjonalizmu i definiuje podstawowe terminy — nacjonalizm, etnia, naród, państwo narodowe, tożsamość narodowa. Podaje cechy wspólne i różniące etni i narodów (s. 26), starając się wyraźnie zaznaczyć linię podziału — być

może w odpowiedzi na wcześniejszą krytykę jego pracy *Nation and Nationalism in a Global Era*². W przeciwieństwie do etni narody mają wspólną kulturę publiczną, wspólne prawa i obowiązki, jedną gospodarkę i zamieszkują swoją ojczyznę. Są to jednak typy idealne, co pokazuje przypadek narodów diasporycznych (Żydzi) czy polietnicznych (Belgowie). Następnie Smith analizuje tożsamość w wymiarze zbiorowym i indywidualnym, w aspekcie ciągłości i zmiany.

Rozdział drugi pt. „Ideologie” to dyskusja nad głównymi tezami nacjonalizmu, jego podstawowymi ideami (autonomia, jedność, tożsamość) i pojęciami pokrewnymi (autentyczność, ciągłość, godność, przywiązanie, ojczyzna). Smith postrzega nacjonalizm jako zjawisko wielopłaszczyznowe, wykraczające poza wymiar ideologii politycznej, jako i formę kultury publicznej, i zastępczą religię polityczną. Odwołując się do dzieł klasyków, takich jak Heinrich von Treitschke, Ernest Renan, Max Weber, przedstawia typologię nacjonalizmu — nurt woluntarystyczny i organiczny — oraz modną obecnie koncepcję narodu etnicznego i obywatelskiego.

W rozdziale trzecim Smith ukazuje główne paradygmaty wyjaśniania problematyki narodowościowej: modernizm, perenializm, prymordializm i etnosymbolizm. Wbrew chronologii zaczyna od modernizmu jako podejścia dominującego we współczesnych badaniach nad nacjonalizmem. Interesujący jest sposób wprowadzenia w tematykę — poprzez jakby żywą relację z rewolucji francuskiej, co ma oddać ducha tamtej epoki i uświadomić czytelnikowi, jak doniosłe było znaczenie wydarzeń z 1789 r. dla nowoczesnych narodów i wytworzenia się nacjonalizmu. Następnie autor krótko omawia odmiany modernizmu: modernizm socjoekonomiczny, socjokulturowy, polityczny, ideologiczny oraz konstrukcjonistyczny. Kolejne podrozdziały poświęcone są typom perenializmu (oparty na idei ciągłego trwania lub na idei powtarzalnego trwania) i prymordializmu

¹ Anthony D. Smith, *Nacjonalizm. Teoria, ideologia, historia*, tłum. Ewa Chomicka, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2007, stron 213.

² Zob. T. Janoski (red.), *Handbook of Political Sociology: States, Civil Societies, and Globalization*, Cambridge University Press, Cambridge 2005, s. 249.

(oparty na mitach o pochodzeniu lub na zadanych elementach kultury określających istnienie społeczne). Etnosymbolizm, którego zwolennikiem jest autor, wykształcił się w opozycji do wspomnianych paradygmatów. Podejście to kładzie nacisk na czynniki subiektywne i kulturowe, w perspektywie długoterminowej bada relacje między elitami i nie-elitami, zbiorową namiętność i przywiązanie, próbuje wejść w wewnętrzne światy etni, narodów i nacjonalizmu.

Zwolennicy tych czterech paradygmatów prowadzili dyskusje na polu teorii i historii, co ukazują kolejne dwa rozdziały monografii zatytułowane „Teorie” i „Historie”. W pierwszym z nich znajdziemy krytyczne omówienie najważniejszych teorii nacjonalizmu, począwszy od Ernesta Gellnera i jego polemiki z Elie Kedourie, przez Michaela Hechtera i Walkera Connora, Michaela Manna, Anthony’ego Giddensa i Johna de Breuille’ego, Johna Hutchinsona i Johna Amstronga, Benedicta Andersona i Erica Hobsbawma, a skończywszy na stanowisku autora. Na gruncie tych teorii rozważane są między innymi następujące kwestie: narody jako wytwór nacjonalizmu epoki industrialnej, zastosowanie teorii racjonalnego wyboru do nacjonalizmu, rola polityki w kształtowaniu się narodów i nacjonalizmu, instytucjonalny model powiązań między nacjonalizmem politycznym a kulturowym, konstruowanie narodów od nowa i na podstawie istniejących zasobów kulturowych.

Smith podkreśla, że słabością współczesnych badań nad nacjonalizmem jest, po pierwsze, eurocentryzm i przykładanie zachodnich wzorców do odmiennych realiów, po drugie, stosowanie nowoczesnych założeń i kryteriów do epok minionych rządzących się innymi prawami. Mając to na uwadze, w rozdziale piątym pt. „Historie” autor rozważa wiele historycznych przykładów budowania, trwania, mieszania się i zanikania narodów, zastanawia się nad ich genezą, nad celowością ich podziału na narody przednowoczesne i nowoczesne. Niewątpliwie ma rację twierdząc, że znajomość elementów etnosymbolicznych (zbiorowej pamięci, symboli, mitów, wartości i tradycji) jest niezbędna do zrozumienia historii narodu, jego

aspiracji, a w konsekwencji do przewidywania jego rozwoju. Jednocześnie wydaje się, że taka perspektywa — etnosymboliczna — nie jest wystarczająca. Na arenie światowej oprócz państw narodowych istnieją inni globalni gracze, tacy jak organizacje ponadnarodowe czy międzynarodowe korporacje, które swoimi działaniami ograniczają suwerenność państw narodowych i wpływają na ewolucję narodów.

Najbardziej interesujący jest — w moim przekonaniu — ostatni rozdział pt. „Perspektywy”, w którym autor snuje rozważania dotyczące tożsamości współczesnego człowieka-obywatela w erze globalizacji. Czy nacjonalizm zanika i czy społeczeństwo ponowoczesne jest postnarodowe? Odpowiedź na to pytanie jest negatywna. Nowe technologie informatyczno-komunikacyjne i wzrost mobilności skutkują zmniejszaniem się różnorodności kulturowej, a nasze tożsamości stają się coraz bardziej hybrydyczne. Jednak konsumpcjonistyczna i wirtualna kultura globalna jest zbyt płytka i nietrwała, by odpowiadać na potrzeby współczesnego człowieka-obywatela, jej oddziaływanie jest ograniczone i nie zastąpi ona kultur narodowych. Mimo zachodzących zmian ludzie w zdecydowanej większości nie czują się „obywatelami świata” i podobnie jak elity wielu państw narodowych nadal odwołują się do swojej tożsamości narodowej, do swoich symboli, mitów, tradycji i wartości. I dopóki członkowie narodu wierzą we wspólnotę historii i przeznaczenia — konkluduje autor — nacjonalizm będzie się rozwijał, a tożsamość narodowa będzie jedną z podstaw współczesnego porządku świata (s. 186).

Pisząc o perspektywach istnienia państw narodowych, Smith stwierdza: „Unia Europejska z ograniczonej unii prawnej stała się wspólnotą gospodarczą i polityczną, nakierowaną na stworzenie prawdziwego państwa federalnego” (s. 163). W moim przekonaniu twierdzenie to jest zbyt optymistyczne. Trudności ze społeczną akceptacją dla traktatu konstytucyjnego zmusiły przywódców państw członkowskich UE do modyfikacji europejskiego projektu, co sprawiło, że w traktacie lizbońskim zrezygnowano z ustanawiania symboli Unii, z zastosowania terminów „konstytucja”, „minister spraw zagranicznych”, „ustawa europejska” czy z potwierdzenia zasady

pierwszeństwa prawa wspólnotowego nad krajowym.

W podsumowaniu można stwierdzić, że książka Smitha stanowi syntezę dotychczasowego dorobku naukowego w badaniach nacjonalizmu. I to syntezę krytyczną, w której autor, śledząc spory ostatniego półwiecza, stawia wiele pytań, wyraża wątpliwości, przedstawia swoje poglądy, ale nie udziela jednoznacznych odpowiedzi. Umiejętnie ukazuje teoretyczne, ideologiczne i historyczne aspekty problematyki nacjonalizmu i główne paradygmaty wyjaśniania tego zjawiska. O doskonałej znajomości przedmiotu świadczą obszernie przypisy z uwagami polemicznymi bądź kierującymi czytelnika do dzieł badaczy, którzy dogłębnie zajmowali się danym zagadnieniem.

W kręgach intelektualnych problematyka narodowościowa należy dziś do tematów obowiązkowych. Nie zabrakło jej również w niemieckiej serii popularno-naukowej „Wissen” wydawnictwa C.H. Beck, w którym ukazała się książka *Nationalismus* pióra Hansa-Ulricha Wehlera. W komentowanej bibliografii autor uznał *Nacjonalizm* Anthony’ego Smitha i inne jego prace za najważniejsze, a zarazem najobszerniejsze wprowadzenie w zagadnienie nacjonalizmu³. Tym bardziej cieszy fakt, że polski czytelnik ma okazję zapoznać się z książką Smitha w języku ojczystym.

³ Por. H.-U. Wehler, *Nationalismus. Geschichte, Formen, Folgen*, C.H. Beck, München 2007, s. 116.